

Від маргіналізації – до кризи ідентичності

Динаміка світового розвитку з кінця ХХ ст. істотно змістилася в бік процесу інтеграції, який набуває глобальної значимості для всього світового співтовариства. Кожна людина дедалі більше відчуває себе радше людиною світу, аніж людиною певної держави. Людство поступово приходить висновку про те, що вижити сьогодні можна лише шляхом уніфікації технологічних, інформаційних, економічних, екологічних та інших технологій. Однак створення єдиного соціально-економічного простору в певній мірі є черговою утопією, оскільки саме відмінності в соціальній, культурній, релігійній, етнічній, мовній та інших ідентичностей різних народів заважають їх об'єднанню.

Знайомство з науковою літературою свідчить про те, що існує більше двох десятків дефініцій ідентичності, вироблених різними авторами. Ідентичність в самому загальному розумінні означає усвідомлення людиною своєї приналежності до певної групи, що дозволяє їй визначити своє місце в соціокультурному просторі й вільно орієнтуватися в навколишньому світі.

Поняття «ідентичність», «ідентифікація», «самоідентифікація» в дослідженні трансформацій сучасного суспільства мають наскрізний характер. Вони пронизують проблеми діалогу культур, ментальності, етнічного самовираження, фольклорного світогляду, кризи культури, стилеутворення, формування «нової еліти», повсякденної мови спілкування, соціальної й національної ідентичності тощо.

Термін «ідентичність» використовувався у західній філософії, починаючи з древніх греків і до сучасної аналітичної філософії. Сучасне значення цей термін отримав на рубежі 60 — 70-х років ХХ ст. у працях Е. Еріксона. Саме завдяки його зусиллям означений термін набув широкого вжитку у представників різних сфер гуманітарного знання, насамперед, психологів, які до цього дане поняття практично не застосовували, вважаючи за краще вживати термін, на кшталт, «самість» (Ч. Кулі), або термін «Я», яке

протистоїть «Воно» (З. Фрейд), або термін індивідуальність (П. Лакан). Необхідно сказати, що до Е. Еріксона проблемою ідентичності займався Дж. Мід, котрий «Я» розглядав як дворівневу систему, що складається з окремого індивіда та з властивої йому сукупності настанови інших (стосовно себе). Він спробував встановити діалектичний зв'язок між цими двома шаблонами. З погляду Дж. Міда, багатоманітність і своєрідність закладених у тому чи іншому індивідуальному «Я» реакцій, способів дії, символічних змістів залежить від розмаїтості та широти систем взаємодії, всередині яких існує «Я» [4, с. 123].

Основні положення стосовно проблеми ідентичності Дж. Г. Міда розвиває Ю. Габермас. Він стверджує, що взаємодія особистостей має універсальне значення, оскільки смисл не обов'язково пов'язаний з особливою, окремою ситуацією, а є універсальним [2, с. 290].

Принципово іншої позиції стосовно розуміння ідентичності дотримувався В. Джеймс, котрий тлумачив останнє як «суб'єктивне натхненне відчуття тотожності й цілісності», «безперервність самопереживання індивіда» [3, с. 126]. Проте таке розуміння ідентичності не закріпилося у науковій літературі. Незабаром з'явилися інші тлумачення ідентичності, деякі з яких широко використовуються при вирішенні різних наукових завдань і зараз.

Деякі філософи тлумачать ідентичність як частину того, що утворює *для-себе* суб'єктну самість і *для-себе* індивідуальне обличчя людської особистості, котра мислить себе частиною локальної людської спільноти. За їхніми уявленнями ідентичність складається із сукупності відносин (практик) людини з природним та соціальним світом, результатом чого і є виникнення етнічної, національної, соціальної та інших ідентичності.

Згідно неофрейдизму (Е. Фромм), ідентичність – показник певного рівня комфортного існування і водночас, інструмент оцінного порівняння. «Нове мислення» часів перебудови породило визначення ідентичності як результату

вимушеного включення індивіда в спільноту, суб'єктом якої людина не постає.

Відповідно до діалектичного принципу взаємозумовленості суб'єктивної та об'єктивної реальності слід виділяти й різновиди ідентичності: формальна – якість кожного об'єкта (включаючи абстрактні об'єкти, наприклад, числа); реальна, властива тільки емпіричним об'єктам, що має різні форми стосовно онтологічного статусу конкретного об'єкта (організму, особистості, будь-якого неорганічного предмета чи соціального інституту). Будь-якій речі, кожному явищу властивий розвиток, мінливість, сила руйнування ідентичності реального об'єкта самого собі. Необхідність дослідження ідентичності в даному контексті викликана тим, що в умовах мінливого світу кожна людина потребує впорядкованості своєї життєдіяльності, яку вона отримує в співтоваристві інших людей. Для цього вона повинна добровільно прийняти домінуючі в даному співтоваристві, смаки, звички, норми, цінності, притаманні людям цього оточення. Засвоєння цих проявів соціального життя групи надає людині упорядкований і передбачуваний характер, а також робить її причетною до певної культури.

Ідентичність досягається у результаті актів уподібнення до чогось чи до когось, в тому випадку, коли ми в змозі утримувати сутнісні характеристики об'єкта й співвідносити їх із собою. У понятті ідентичності міститься уявлення про подібність, тотожність кого або чого-небудь комусь або чомусь. Цим «чимось» може виступати Я-Образ: набір індивідуальних рис, система норм, ціннісних орієнтацій, соціальних установок, традицій ментальних характеристик соціальної чи референтної груп для індивіда.

Практично всі види ідентичності формуються на етапі усвідомлення індивідом своєї приналежності до тих чи інших спільнот. Передовсім, це відноситься до територіально-поселенської, етнічної, регіональної, національної ідентичностей, які виникають у процесі усвідомлення індивідом своєї приналежності до «малої батьківщини», де вона відчуває наявність зв'язків, часто кровно-сімейних, з іншими індивідами, які проживають (або

проживали) в певному соціокультурному просторі.

До недавнього часу поняття ідентичності прив'язувалося до певного місця, етносу. Територія була найважливішим фактором, котра дозволяла відповісти на запитання про те, ким ми є і хто ми є. У цьому був певний сенс, оскільки в численних психологічних та соціологічних дослідженнях встановлено прихильність людини до місця, де вона народилася і виросла. Це виступає критерієм ідентифікації, що, в свою чергу, дозволяє відрізнити «своїх» від «чужих».

Проте сьогодні є сенс говорити про ідентичність, насамперед, стосовно певних соціальних спільнот, попри те, що дослідження особистої та територіальної ідентичності зберігають своє непереходне значення.

Виходячи з того, що існує безліч соціальних спільнот, які є одночасно суб'єктами діяльності, варто говорити про різні види ідентичності, а не тільки за статевою (жінки), професійною (науковці) або територіально-поселенською (жителі села) або політичною (громадяни України) ознакою.

Національна ідентичність може бути інтерпретована як завершальний акт процесу усвідомлення індивідом чи соціальною групою своєї приналежності до певної національної освіти, як підсумок прийняття нею цінностей, норм, ідеалів, яким керується дана нація, як результат оволодіння індивідом сукупністю знань про історичний шлях, що пройшла та чи інша нація, про її долю і призначення.

Здійснюючи процес національної ідентифікації, індивід ототожнює себе, перш за все, з державою, яка розглядається ним як гарант збереження і примноження національних, духовних і матеріальних цінностей, як вища форма організація соціуму, що дозволяє зберегти якісну визначеність нації.

У процесі національної ідентифікації індивід приймає на себе обов'язки громадянина тієї чи іншої держави, декларує про своє ухвалення або не ухвалення типу державного устрою, який утвердився в країні; заявляє про те, згоден чи не згоден він з історичним вибором, переосмисленням людиною власної значущості й свого місця у світі.

Для України проблема ідентифікації є більш гострою ще й тому, що здобуття незалежності поставило її перед вибором нової ідентичності, яка сприятиме процесам формування політичної нації. Оскільки кожна нова генерація повинна переосмислювати, заново створювати свою національну ідентичність, яка не є статичною конструкцією, а постійним процесом формування основних складових компонентів національного буття. Ці зміни граней ідентичності проходять за активної участі держави, політиків та науковців.

Відомо, що національна ідентичність – досить складне поняття, невід’ємною частиною якого є культура як один з інструментів побудови громадянського суспільства. Культура сприяє економічному зростанню, пронизує основні сфери суспільного й політичного життя, впливаючи на характер і хід соціально-політичного розвитку держави. Сучасні тенденції деградації культури спричинили формування субкультур, культурну диференціацію, що впливає на утвердження національної ідентичності.

Аналіз української наукової літератури свідчить про недостатнє вивчення проблеми національної ідентичності українців. Проте останнім часом вітчизняні вчені В. Андрущенко, В. Бех, І. Варзар, М. Вівчарик, Я. Грицюк, А. Колодій, І. Кресіна, Л. Нагорна, І. Оніщенко, М. Попович, Ю. Римаренко, М. Шульга приділяють багато уваги дослідженню феномену національної ідентичності в контексті дослідження трансформації українського соціуму.

Інтерес фахівців до даної теми пояснюється цілим рядом обставин. По-перше, проблематика ідентичності отримує нове осмислення в контексті глобалізації з її суперечливими тенденціями, з одного боку інтеграції, з іншого – самобутності й унікальності суб’єктів світового співтовариства. По-друге, змінилася ситуація, що вимагає уточнення концептуального змісту поняття ідентичності та визначення її критеріїв.

Проблема ідентичності в процесі глобалізації актуалізує пошук свого місця в транснаціональному просторі. Міждисциплінарний підхід дозволяє

дослідити феномен ідентичності в рамках сучасних трансформацій суспільства. По-третє, дослідження даної тематики може виявити ті риси кризи сучасної цивілізації, які впливають на становлення і зміну ідентичності, що дозволить легше адаптуватися до мінливих умов життя і дасть можливість знайти шляхи її подолання.

Культурно-цивілізаційна криза призвела до переоцінки цінностей, що раніше слугували основою ідентифікації людини і суспільства. Суперечливість сучасного світу викликає невизначеність людського існування й кризу ідентичності. Е. Еріксон зауважував, що не можна відокремити кризу ідентичності окремої людини від сучасних їй історичних криз, оскільки вони взаємопов'язані й допомагають зрозуміти одна одну [10, с. 217.]. В. Табачковський зазначав, що «простором», на якому чиниться пошук відповідей на різні питання, є певний образ світу: «Саме в його межах кожен із нас самовизначається – шукає місця, власної ідентичності, стверджує її або втрачає, втрачаючи, шукає знову й знову до останнього подиху. Щоправда, й після цього пошук не припиняється, тільки чинитиметься він уже не нами, а нащадками, які залишать нас на тих місцях, де ми, здавалося б, самоздійснилися, або ж «пересунуть» на інші» [6, с. 11].

Причини кризи ідентичності обумовлені, насамперед, інформаційними процесами, які сприяють розхитуванню національної ідентичності. Завдяки мережевим технологіям і новим засобам зв'язку традиційний «розрив» між обробкою даних та комунікацією практично нівелюється, а інформаційний простір стає єдиним.

Поява та розвиток мережі Інтернет надали унікальну можливість для проведення експериментів з ідентичністю людини й практично необмежені можливості у вираженні свого «Я». Це зумовлено властивостями цього середовища, а відносна анонімність останнього та опосередкованість комунікативних каналів впливають на засоби прояву та формування віртуальної ідентичності.

У віртуальній реальності ніщо не має значення, тому що не має значення саме значення. Замінниками значення виступає будь-що та будь-хто, будь-яка ідеальна чи матеріальна конструкція заміщає іншу. Індивід ототожнює себе із знаками, проявляє себе через них. Утрачаючи власну ідентичність, він постає як цілісність не на підставі тієї групи, до якої належить, не на основі власної діяльності, а як результат уявлень про те, ким він є (як уявляється індивід в масовій свідомості). Деякі вчені вважають, що віртуальна ідентичність складається з незалежних, іноді альтернативних субідентичностей, з яких можна скласти будь-яку нову ідентичність (як пазли). В інтернет-середовищі досить легко зібрати ці різні субідентичності в одне ціле й одержати ідентичність як результат рефлексії на своє «Я».

Інформатизація суспільного середовища призводить до глобальних змін у людській ідентичності, яка постає як безперервно змінне явище. Проблема ідентичності є проблемою вибору і вмінням вчасно зробити інший вибір, якщо попередня ідентичність уже втратила цінність. Як зауважив З. Бауман, проблема не стільки в тому, як отримати вибрану ідентичність, а в тому, яку саме ідентичність обрати. Ідентичності – це як костюми: їх можна одягати й знімати [1].

Інформатизація сучасного суспільства тісно пов'язана із загальними процесами глобалізації, яка впливає на долю країн усього світу. Глобалізація веде до обмеження суверенітету національних держав, які не належать до числа «членів глобального клубу»; на те, що вона руйнівню діє на цінності їхніх національних культур, сприяє формуванню соціального типу особистості, що є носієм цінностей маскульту, створює передумови перетворення транснаціональних корпорацій (ТНК) в основних акторів, що діють не тільки в сфері економіки, але й політики; на те, що вона негативним чином позначається на темпах розвитку національних економік.

Дійсно, глобалізація веде до виникнення монокультурного світу, руйнує базові підстави національних культур країн «світової периферії», формує тип людини з космополітичним мисленням, не вкоріненим у

«грунті», нігілістичним щодо відношення цінностей власної культури, «громадянина світу», що живе поза традиціями і звичаями, для якої національне не є атрибутом сакральності.

Однак глобалізація негативним чином позначається і в країнах, що є «членами глобального клубу». Перед ними сьогодні стоять проблеми зміни етнічного складу населення у зв'язку з масовим припливом іммігрантів, падіння темпів приросту валового внутрішнього продукту через згортання цілих галузей промислового виробництва у зв'язку із затовареністю внутрішнього ринку дешевими виробами з країн «світової периферії».

Відтак, глобалізація різко актуалізує проблему національної ідентичності як різновиду соціальної ідентичності [3, с. 121]. Національна ідентичність, як підкреслюють багато відомих учених (Е. Еріксон, А. Гідденс, М. Заваллоні, Б. Шеффер, А. І. Донцов і Л.А. Петровська, В.А. Ядов та ін), є видом соціальної ідентичності. Звідси випливає та особлива роль, яку вона відіграє в суспільстві. В численних працях філософів, психологів, педагогів, соціологів, культурологів усвідомлення індивідом своєї соціальної приналежності, вибір ним свого місця в системі суспільних відносин безпосередньо пов'язаний із стабільністю соціальної системи, темпами її розвитку та руху шляхом соціального прогресу. Суспільство є резервуаром типових ідентичностей, які конструюють певним чином реальність і пропонують індивідам адекватні способи поведінки залежно від тих умов, у яких вони знаходяться. Соціальна ідентичність виступає, таким чином, об'єктивною передумовою консолідації індивідів, перетворення конгломерату суб'єктів у єдине ціле, в спільність, здатну ставити цілі, висувати завдання й вирішувати їх. На цю обставину звертає увагу Джон Васкеза, який вважає, що ідентичність – це форма соціального конструювання, яка може розглядатися як одна з форм контролю, а, отже, – як «прояв влади». На його думку, основна перешкода для політичного зближення між Україною та ЄС полягає в тому, що Україна ще не знайшла нової ідентичності.

Існує ще одна обставина, що додає значимості проблемі національної ідентичності. Справа в тому, що дослідження національної ідентичності, як підкреслюють багато лінгвістів, є водночас дослідженням опозицій свій-чужий, свій-інший, чужий-інший, які відносяться до найбільш актуальних завдань сучасної теорії міжкультурної комунікації. Це пов'язано з тим, що при використанні мови як засобу спілкування між представниками різних культур «наївні користувачі», як правило, не беруть до уваги той принциповий факт, що вони, звертаючись до певної мови як до засобу спілкування, мають справу з передачею культурно обумовлених цінностей, де моральні та етичні культурні орієнтири, що активуються у взаємодіючих суб'єктів відповідними мовними засобами, нетотожні, і можуть бути навіть діаметрально протилежними щодо їх приналежності до різних культур.

Слід згадати також про одну надзвичайно важливу обставину, що актуалізує проблему національно-культурної ідентичності України. Після розпаду СРСР і втрати у більшості населення уявлень про приналежність до єдиної соціальної спільноти – радянського народу Україна вже два десятиліття робить спроби національної ідентифікації. Мисляча частина населення України сьогодні все частіше задається питанням щодо перспектив розвитку України в контексті поступу Європейської цивілізації, яка ідеологами економічних реформ підноситься громадській думці як ідеал.

Однак, незважаючи на всю значимість, проблема національної ідентичності поки не отримала належного висвітлення у вітчизняній філософській, психологічній та культурологічній літературі. Публікації, де розкривається процес набуття представниками різних соціальних верств і груп українського суспільства своєї національної ідентичності вельми рідкісні. Накопичений різними дослідниками емпіричний матеріал носить багато в чому фрагментарний характер. Чимало тих, хто займається проблемою національно-культурної ідентичності, спирається на дуже хиткі теоретико-методологічні підстави. Залишає бажати кращого й інтерпретація емпіричного матеріалу. Часто-густо зустрічаються факти демонстрації

дослідниками власної політичної ангажованості. Опубліковані матеріали з даної проблеми свідчать про наявність упередженої установки того чи іншого автора. Причому кількість матеріалів, де присутні зазначені установки, явно перевищує кількість матеріалів, де дається реальна оцінка стану національної свідомості та самосвідомості представників різних груп українського соціуму.

Національна ідентичність може бути інтерпретована як завершальний акт процесу усвідомлення індивідом чи соціальною групою своєї приналежності до певного національного утворення, як підсумок прийняття ними цінностей, норм, ідеалів, якими керується дана нація, як результат оволодіння індивідом сукупністю знань про історичний шлях, яким пройшла та чи інша нація, про її долю і призначення, про місце серед інших націй [3, с. 132].

В процесі національної ідентифікації індивід ототожнює себе, перш за все, з державою, яка розглядається ним як гарант збереження і примноження національних, духовних і матеріальних цінностей, як вища форма організації соціуму, що дозволяє зберегти якісну визначеність нації. Однак у нашому сьогоденні увиразнилися небезпечні, часом загрозливі тенденції для української перспективи. Ідея сучасної європейської держави, котра чітко окреслилася в процесі помаранчевих подій, у реальному житті перетворюється в зовсім інше – побудову державного утворення, де від України залишається тільки назва. У процесі продовження мовної, культурної, інформаційної експансії вимальовуються контури іншої України – постколоніальної території без власної національної ідентичності.

Сьогоднішня криза національної ідентичності постає як духовний вакуум, що супроводжується відчуттям історичної приреченості, «бездомності» і втрати національної приналежності громадян. Сутність кризи національної ідентичності полягає у зменшенні ідентифікації індивідів з колективною реальністю, яку вони раніше підтримували. Причини цієї кризи аналогічні основам криз індивідуальної ідентичності. Тут слід вказати на

заперечення символів, розпад колективної пам'яті, втіленої у традиціях, втрату віри в спільне майбутнє, дисгармонію між описовим та нормативними образами себе, перервність в історії, невідповідність між уявленнями культури про саму себе та її образами в інших культурах, почуття меншовартості в порівнянні з більш доскональними культурами.

Інші причини кризи національної ідентичності можна побачити в ідеологічній, світоглядній площині нації, що пов'язано, по-перше, з виснаженням культурних, духовних чинників національної ідентичності, з тотальним нігілізмом у відношенні до історичного минулого, а також кризою національної культури. По-друге, з відсутністю національної ідеї та загальнонаціональної ідеології, здатної консолідувати суспільство.

Витоки сьогоденної кризи знаходяться також в характері проведених реформ кінця минулого сторіччя, в результаті яких відбулася різка зміна ціннісних орієнтацій, які утверджувалися в життєдіяльності багатьох поколінь. Проведені реформи були стратегічно орієнтовані на заперечення унікальності національного духовного простору. У процесі реформування моделі державної культурної політики було втрачено уявлення про культуру як консолідуєчий державотворчий фактор. У філософській площині аналіз джерел кризи ціннісно-нормативної бази вітчизняної культури свідчить про світоглядну невідповідність моделей реформування традиційної ідентифікації сучасним реаліям українського соціуму [7, с. 208].

Перехід України до ринкових відносин і пов'язане з ним загострення багатьох соціальних суперечностей призводить до девальвації національних моральних цінностей, що загрожує збереженню ідентичності української нації.

Однією із загроз українській ідентичності в сучасних умовах ринкових відносин є несформованість національної ідеї, що розхитує цілісність державного суверенітету. Не завжди позитивну роль відіграють засоби масової інформації, що нерідко демонструють зразки агресивної поведінки на

окремих людей, яка неминуче залишає відбиток на морально-духовному стані соціуму.

Культурно-цивілізаційна криза призвела до переоцінки цінностей, що раніше служили основою ідентифікації людини й суспільства. Це в свою чергу викликає невизначеність людського існування і кризу ідентичності. Суспільні перетворення – індустріалізація, урбанізація, модернізація, глобалізація, зміна соціально-економічних відносин, нові форми культури змушують людей замислюватися над тим, хто вони. Втрата ціннісно-сміслових орієнтацій у ході швидких змін є одна з найбільш актуальних проблем суспільства. Криза ідентичності характеризується руйнуванням ціннісно-сміислової сфери, є кризою цінностей. Аномія, фрустрація, апатія виступають як супутники і показники кризи ідентичності. Суспільство маргіналізується і втрачає свою моральну основу. Маргіналізація – це стан кризи адаптації (приспосовування), або стан дезадаптованості. Якщо у приспосовуванні до змін досягається результат, то людина засвоює нову систему соціальних зв'язків, інтеріоризує їх, психологічно сприймає. Якщо ж процес адаптації виявляється невдалим (причиною цього може бути і сам суб'єкт, який не хоче змінювати свій спосіб життя, цінності, світогляд), то тоді це явище проявляється як маргіналізація, як невдала адаптація. Маргінал – стан непристосованості, неадаптованості.

Процес руйнування старих ідентичностей супроводжується маргіналізацією особи і цілих соціальних прошарків. Маргіналізація особи, за словами дослідника М. Шульги, це «її відрив, відхід від якогось соціального локусу – статусу, позиції, норм, цінностей, стилю життя. Внаслідок цього особа позбавляється багатьох засобів для відтворення своєї ідентичності» [8].

Маргіналізація соціуму реанімує і навіть посилює агресивно-споживацькі настрої, поєднані з політичною пасивністю і загальною «загальмованістю». Система цінностей, до якої тяжіє суспільство, у цих умовах лежить в архаїчно-традиційній площині. Почуття соціальної відповідальності поступається місцем філософії відстороненості, системі

самовиправдань, прагматичному кар'єризмові, подвійній моралі, яка зводить у життєвий принцип доведений до абсурду моральний релятивізм. Оскільки різні соціальні групи, окремі індивіди шукають нові «точки опори» у різних площинах соціального буття, дедалі поглиблюється відчуття розриву єдиного духовного простору, з'являються значні коливання і відмінності у визначенні базових цінностей, загострюється полеміка навколо напрямів подальшого розвитку українського суспільства [5, с. 178].

Маргінальність, маргінальні процеси, маргінальна людина, маргінальна особистість – явища, які сьогодні стали частиною суспільного та індивідуального життя. Їх наростання в останні десятиріччя – очевидний факт. Маргінальність – це не тільки одна із сторін життєдіяльності людини. Є підстави стверджувати, що в сучасному суспільстві з'явилися цілі маргінальні групи, суспільні прошарки, а в цивілізаційному контексті і маргінальні народи. Маргінальність – це не автономність як така; це – результат конфлікту з загальноприйнятими нормами, вираження специфічних відносин з існуючою соціокультурною дійсністю. Означене явище не виникає поза різким реальним чи надуманим зіткненням з оточуючим світом. Воно передбачає розрив традиційних зв'язків і створення свого власного, зовсім іншого світу. Наростання явища маргінальності в історичному аспекті викликали до життя теоретичну її рефлексію на рівні наукових розвідок.

Посилення уваги до явища маргінальної особистості не випадкове. Воно зумовлене, насамперед, тією роллю, яку відіграють маргінали в сучасних реаліях. Нерідко вони – «дно» суспільного життя. Але й так само нерідко – вони авангард суспільства, провідники майбутнього, його нових форм і зразків. На думку Р. Парка, маргінал – це позиція особи, що знаходиться між двома типами культури. Громадська думка, реакція державних інституцій на явище маргінальності і до сьогодні залишаються, великою мірою, такими, якими вони були впродовж віків – в цілому негативними. Нерідко це призводить до виникнення соціальних конфліктів на етнічному, релігійному,

демографічному, матеріально-економічному ґрунтах. Стандарти ставлення до маргіналів, що склалися раніше, сьогодні заважають адекватній природі розвитку цього явища, реакції на вказані конфлікти з боку соціуму. Чітко виявилась глибока суперечність між очевидним фактом зростання впливу маргінала на розвиток сучасного суспільства і однозначно негативним до нього ставленням з боку соціуму. Така суперечність переросла сьогодні в гостру суспільну проблему.

Розрізняють маргіналізацію у сталому й перехідному суспільстві. Перша проявляється як перебування особи або групи між двома соціальними ідентичностями або за межами суспільного соціального простору. Маргіналізація в перехідному суспільстві розгортається як широкомасштабний, усеосяжний процес втрати соціальними суб'єктами своєї ідентичності й переходу в стан невизначеної, розмитої ідентичності, в стан придбання і втрати тимчасової, ситуативної ідентичності. Маргіналізація такого типу настає тоді, коли в суспільстві відбуваються якісні зміни на соціетальному рівні, коли змінюється система власності і власників, система соціальної стратифікації, руйнується один тип соціальної структури і формується новий, коли відбувається зміна соціально-статусного каркасу суспільства, утворюється нова конфігурація соціальних стосунків, складаються нові принципи взаємин між соціальними групами, зростає нова система соціальних інститутів. Саме такі зміни відбуваються в українському суспільстві в останні двадцять років.

Проаналізувавши публікації, в яких використовується поняття «маргінал», можна зробити висновок, що майже все у суспільному житті можна визначити як маргінальне. Практично будь-які соціальні зміни, що проживаються групою чи особистістю, розглядаються крізь призму явища маргіналізації.

Розрізняють три типи явищ, до яких застосовується поняття маргінальність.

По-перше, дане поняття застосовується до суспільного суб'єкта, що знаходиться в стані зміни свого соціального статусу (звуження можливостей доступу до соціальних ресурсів — освіти, культурних цінностей, медицини, зниження рівня прибутків і т.п.).

По-друге, поняття маргінальності застосовується до соціальних суб'єктів із зміненим соціокультурним середовищем (мовним, культурним, етнічним, релігійним та ін.).

По-третє, феномен маргінальності застосовується до соціальних суб'єктів, що опинилися в умовах нового соціально-економічного устрою.

Виділені типи маргінальності умовні, оскільки в реальному житті можуть існувати їх певні комбінації. Скажімо, зміна мовного й релігійного середовища може статися не лише в результаті просторових переміщень індивіда, тобто міграції, але і в результаті соціально-політичних перетворень, коли в державі кардинально змінюється мовна, культурна і релігійна політика.

Трансформації пострадянських країн проходять за специфічними моделями, що істотно впливають на процеси самоідентифікації особистості. На соціетальному рівні у цих країнах відбувалися трансформації, що включали в себе зміну соціально-політичного устрою; розпад держави (що супроводжується військовими конфліктами чи протікає мирно); втрату населенням свого громадянства; побудова нової державності. Найскладнішою моделлю трансформації є така, що включає усі згадані процеси на соціетальному рівні.

Якщо дотримуватися цієї схеми, то багато країн зазнали тільки зміну соціально-політичного ладу. Саме у цих країнах склалися найсприятливіші умови для формування нової національної ідентичності. Оскільки населення цих держав не втрачало свого громадянства, залишаючись в контексті їх історії, на відміну від інших громадян, яким треба було починати своє життя в новій державі й формувати нову ідентичність.

Радикальна і відносно швидка зміна соціетального типу сучасного українського суспільства, детермінована зовнішніми чинниками і внутрішньою необхідністю, най адекватніше може бути виражена поняттям соціальної трансформації. Зміст цієї категорії містить комплекс заходів (від зміни суспільного устрою, переходу до нової альтернативної системи, до формування нових способів соціального регулювання). Останнє проявляється у заміні механізмів, заснованих на впровадженні нав'язаних норм і моделей поведінки, на механізми, що спираються на внутрішній, індивідуальний вибір. Іншими словами, зміст трансформаційних процесів, характерних для сучасного українського суспільства, полягає у зміні базових суспільних інститутів, що ви ступають зовнішніми показниками перетворення суспільства. Більш важливими показниками, що визначають характер трансформації, являються зміни її соціостратифікаційної і соціокультурної спрямованості. Це, у свою чергу, виступає потужним соціальним механізмом, що прискорює процеси соціальної маргінальності.

Детермінантами маргінальності виступають зміни на стратифікаційному і культурному рівнях українського соціуму, що наділяють досліджуваний феномен як позитивними, так і негативними характеристиками. У зв'язку з цим, роль і місце маргінальних явищ в контексті соціальної структури визначається на основі детального аналізу змін на кожному з означених рівнів.

Нині продовжується інтенсивний процес реформування інститутів соціальної структури відповідно до економічних, політичних і духовних змін та перетворень у процесі трансформації суспільних відносин на магістральних шляхах і напрямках утвердження засад економіки, розширення демократичних процесів у всіх сферах життя, «лібералізації» усталених норм життя, традицій і звичаїв у напрямі утвердження загальнолюдських цінностей. Інтенсивність переходу від соціально-класового аналізу як теоретико-методологічного принципу, що донедавна існував і був панівним, визначальним у суспільствознавстві, до виваженого, поміркованого,

системно-комплексного, системно-структурного осмислення явищ і процесів суспільного буття. За такої інтерпретації аналіз соціальної структури суспільства зводився до класового поділу і донедавна, як відомо, він оголошувався найістотнішим й універсальним. Сучасна реальність розвитку суспільства на стадії постіндустріального стану спростувала такий класичний підхід до соціально-динамічної структури і поступово утверджує, репрезентує нові аналітичні моделі, що характеризують стан суспільства як стратифікаційно-мобільний з його новими критеріями, ціннісними орієнтирами та світоглядними вимірами. Монізм «класовості» замінюється «монізмом» плюралізму, всебічності, структурності, взаємозв'язку і взаємодії соціально-дифузійних процесів і явищ, виражених новою соціальною орієнтованістю суб'єктів суспільного поступу.

Соціальна структура сучасного українського суспільства характеризується наявністю перехідних, здебільшого маргінальних соціальних утворень. Останні виступають результатом наступних трансформаційних процесів :

1. частково функціонуюча колишня соціальна структура, що сформувалася в умовах панування державної власності на засоби виробництва, поступово розмивається, маргіналізується. Ця тенденція актуалізується внаслідок розвитку недержавного сектора економіки, формування багатокладності за допомогою розвитку недержавного сектора економіки;

2. руйнування колишньої соціальної структури обумовлює появу так званого «неструктурованого осадка», тобто виключення з процесів суспільного виробництва детермінує появу маргінальних суб'єктів. Про однозначність характеристик цього процесу говорити не варто, оскільки, з одного боку, збільшується число незадіяних елементів соціальної структури (безробітні, люмпени, паупери), з іншого – ці процеси виступають потужним генератором інноваційної активності маргінальних суб'єктів (підприємці, представники «нових» професій). У даному випадку маргінальність

переплітається з соціальною стратифікацією та зумовлюється соціальними процесами. Наслідком є дуальність самосвідомості маргіналів, подвійна ідентифікація, неповна соціалізація, відсутність соціальної належності, психологічне напруження, фрустрація тощо. Маргінальність може відігравати позитивну роль. Коли її зазнають найбільш енергійні освічені представники суспільства, здатні виробити нові форми суспільної життєдіяльності.

В умовах транзитного стану суспільства важко визначити, які суб'єкти знаходяться в маргінальному стані, а які у нормативно сталому, що протистоїть маргінальному. У цьому стані вже не існує чіткої межі спільностей, соціальних груп, їх норм і цінностей. Суспільство розглядається як маргіналізоване. Важко визначити який суспільний прошарок чи яка соціальна група не є маргіналізованою, і в якому сенсі вони не є маргіналами, і в яких формах проявляється їх міжстатусний чи пограничний стан.

На стратифікаційному рівні соціальної структури якісні перетворення супроводжуються формуванням маргінальних явищ та лібералізацією самого процесу формування і перетворення елементів соціальної структури. Остання стає менш жорсткою, більше диверсифікованою і рухливою. Зростає різноманіття соціальних статусів. Активно «розмиваються» старі і формуються нові соціальні групи, здатні до інноваційної діяльності, ефективного позиціонування себе в новій соціальній структурі.

Означені зміни на даному рівні вносять свої корективи у соціокультурні процеси. Трансформація економічної сфери детермінує зміни образу думок, поглядів, цінностей, норм. Змінюється становище індивіда в суспільстві як елемента цілісної системи. Він поступово перестає бути об'єктом дії з боку держави, стає суб'єктом у своїх взаємодіях з владою, набуває все більшої індивідуальності. Трансформація суспільства як соціальної системи збагачує усі елементи своєї системи. Завдяки плюралізму культурного життя в суспільстві «взаємодіють» ідеї традиціоналізму, модернізму, постмодернізму.

Таке багатство форм культурного життя плюс їх вільний вибір нерідко призводить до культурної дезінтеграції індивіда, його ідентифікаційного хаосу. Досить красномовно ця тенденція відбита в ситуації бікультуризму, який з ряду причин став реальністю суспільного і буденного життя у більшості регіонів України.

Незважаючи на негативні прояви культурної дезінтеграції населення, вони в той же час є необхідним елементом саморозвитку соціальної системи, її трансформації. Іншими словами, українське суспільство переживає кризові моменти, які характерні для кожної підсистеми соціального організму, які (кризові явища), з одного боку, порушують звичний стан рівноваги системи, а з іншого – знаменують перехід до нового стану. Соціокультурна криза охоплює собою увесь спектр соціокультурних відношень.

Таким чином, аналіз трансформаційних процесів сучасного українського суспільства дозволяє говорити про наявність досить суперечливих аспектів маргіналізації у рамках побудови нової соціальної структури :

- по-перше, руйнування соціальної структури часів СРСР спричинило процеси поляризації, зубожіння, декласування значної частини населення. Найменш соціально захищені суб'єкти «виштовхуються» нею на периферію. Це, у свою чергу, веде до втрати життєвих ідеалів, зміни соціальних позицій суб'єктів, зміни цінностей і норм, і зрештою – формує деструктивну позицію суб'єкта в системі стратифікації, його незатребуваність;

- по-друге, переважання в структурі соціуму перехідних, маргінальних утворень, пояснюється процесами реформування (приватизація, розвиток нових форм власності, перебудова галузевої структури виробництва). Трансформація соціальної структури спонукає соціальних суб'єктів шукати нові сфери застосування, переходити у сферу недержавного сектора економіки, що розширюється. Ці процеси супроводжуються рухливістю соціальної структури, і, зокрема, стимулюванням інноваційної поведінки. І як результат відбувається формування нових форм зайнятості, поява нових соціальних груп, формуються нові системи зв'язків, якісно змінюється

становище суб'єкта у соціальній структурі. З цих позицій класифікаційний хаос можна розглядати як сприятливий ресурс пристосування індивіда до перехідного періоду у тому випадку, якщо не будуть виникати нові перешкоди і обмеження для суб'єктів, готових переорієнтуватися. У ході цього процесу розвиваються нові форми життєдіяльності, які визначають і нові відносини. Процеси маргіналізації сприяють пошуку соціальними суб'єктами нових соціальних позицій, формуванню нових соціальних груп і прошарків, пошуку альтернативних видів зайнятості, стимулюють соціально ефективну поведінку.

Для більшості українців соціокультурний простір втратив свою колишню структурованість і постає розмитим. Лише окремі його фрагменти структуровані, а більша частина є нечіткою. Людина не може сприймати такі зміни й відразу адаптуватися до нових умов, відтак настає процес маргіналізації.

Показник адаптованості грає важливу роль у переформуванні соціальної структури, формуванні нових її елементів і, як наслідок, виступає потужним індикатором соціальної маргінальності. Механізм останньої на соціостратифікаційному рівні постає таким чином: соціальні групи, що відрізнялися стійкими ідентитетами у колишній соціальній структурі, у новій визначають свої позиції з точки зору ступеня адаптованості до умов, що змінюються.

Причиною того, що у людей повільно здійснюється процес адаптації до нових соціальних умов є те, що суспільство за допомогою ідеологічно пануючої еліти, через ЗМІ пропонує громадянам не добровільний набір нових цінностей, а нав'язує певні цінності, за допомогою яких особистість повинна адаптуватися до нових умов. Загальнолюдські цінності витісняються рекламою та піаром. ЗМІ несуть загрозу нівелювання особистості. Реклама пропагує «побутову культуру» – предмети повсякденного вжитку репрезентуються як цінності вищого ґатунку, а стиль зводиться до насолоди від користування товарами та послугами. Проте особистість тому і є

особистістю, що вона має свої фундаментальні цінності, які не можна так просто замінити за бажанням політиків. Навіть тотальний тиск ЗМІ на суспільну свідомість не може змінити світоглядну позицію, систему цінностей у багатьох людей. Особливо складно змінити цінності, вкорінені в глибинних пластах культури. Мова йде не про одну соціальну групу, а про людей, які належать до різних соціальних груп, мають різні соціальні статуси, але дотримуються традиційної системи цінностей. Наприклад, якщо багато років у культурі базовою цінністю була соціальна справедливість, то відкинути її навіть масовою волонтаристською атакою неможливо. І як би хто не переконував, що на першому місці має бути, наприклад, така цінність, як священне право приватної власності або права людини, останні не зможуть конкурувати в цьому суспільстві із справедливістю. Якщо так станеться, то це вже буде інше суспільство, з іншою культурою, з людьми іншого соціально-культурного типу.

Ситуація транзиту поставила перед українцями проблему макросоціетальної самоідентифікації. За цих умов особистість повинна визначитися відносно колишньої держави та визначити свою позицію у відношенні до нової держави; визначитися зі своєю етнічною ідентичністю; зробити вибір відносно рідної мови, культури, конфесії; вибрати для себе зовнішньополітичні орієнтації. З точки зору життєздатності суспільства як соціального цілого, пріоритетним стало питання про вибір громадянства. Перед індивідом постала внутрішня проблема вибору громадянської ідентичності, що породила ряд нових питань, на які особистість повинна була відповісти собі, щоб отримати внутрішню згоду, моральний і психологічний комфорт.

Громадянська ідентичність формується на етапі соціалізації, тому сприймається особистістю як природний процес. Вона є присутньою в структурі свідомості. Людина може прожити усе життя, не згадуючи про свою громадянську ідентичність. Загострення цієї проблеми починається

тоді, коли означена ідентичність виникає як проблема, коли зникає та держава, в якій проходив процес соціалізації індивіда.

Поняття громадянства в першу чергу відбиває зв'язок особистості з державою. Формування громадянської ідентичності є складним, довготривалим, соціальним, соціально-психологічним, індивідуально-психологічним і морально-етичним процесом. Про його результативність можна говорити тоді, коли відбулася інтеріоризація політико-правового статусу особистості в її емоційний стан. У зв'язку з цим виникає питання, на якому рівні розвиненості знаходиться групова громадянська ідентичність, наскільки громадяни лояльні до цієї держави, наскільки вони пов'язують себе з нею, наскільки позитивно емоційно насиченим є зв'язок індивіда з її статусом. Ці питання постають як в умовах стабільності, так і в періоди реформування, трансформацій суспільства. Але у разі кардинальних змін в суспільстві процес формування громадянської ідентичності істотно ускладнюється, оскільки додається ще й етап руйнування старої ідентичності. Так, у період стабільного етапу життя суспільства більшість громадян СРСР ідентифікували себе як радянська людина, а у процесі перебудови, коли були піддані критиці найважливіші ідеологічні, політичні, історичні й культурні цінності, що панували до цього в суспільстві, стали проявлятися симптоми ідентифікаційної кризи. З середини 80-х рр. повільний і доволі емоційно-хворобливий процес зміни громадянської ідентичності відбувався передовсім під впливом ЗМІ.

Колишня держава, в яку входила Україна, розпалася, зникла з мапи світу, відійшла в історію. З боку нової держави багато зроблено і робиться, щоб витіснити з суспільного буття соціальні, культурні, духовні цінності, що панували у радянському суспільстві. Проте цей процес проходить дуже складно і суперечливо, особливо на рівні особистісної свідомості та самоідентифікації. Адже з одного боку, йде процес розмивання старої ідентичності, а з іншого – актуалізуються межі, кордони іншої ідентичності, що раніше знаходилася на периферії суспільної свідомості. Помітними є

відмінності за самовизначенням. По-різному визначаються в соцієтально-громадянських групах представники різних етносів. Особливо помітні відмінності за національною ознакою в ідентифікаційній групі, що ототожнює себе з населенням України, і з ідентифікаційною групою, яка ототожнює себе з населенням Радянського Союзу. Тут ми стикаємося з тією проблемою, що представникам нетитульного етносу важче сформуванати нову ідентичність, яка ґрунтується на ототожненні себе з населенням нової країни. Є й протилежна тенденція – людям нетитульного етносу важче втратити свою самоідентифікацію з населенням держави, в якому була розмитою етнічна самоідентичність. Чинником, що впливає на вибір соцієтально-громадянської ідентифікаційної групи особою, є її рідна мова. Найбільш показово він проявився в групі тих, хто відносить себе до жителів України і у тих, хто ідентифікує себе з громадянами колишнього Радянського Союзу. На вибір ідентифікаційної групи істотно впливає вік респондентів. Не можна не звернути увагу на особливості соцієтально-громадянської ідентифікації на рівні регіонів країни. Великі відмінності між регіонами спостерігаються в ідентифікаційних групах. В умовах, коли старі цінності і норми перестали діяти, а нові ще не затвердилися, суспільство занурюється в стан аномії. Біографії багатьох людей середнього й старшого віку розламалися на дві частини – на минуле, яке було зрозумілим, оскільки було з дитинства знайомим, і на життя в новому суспільстві – нестійке, невизначене, без упевненості в майбутньому. Отже, час, який ми переживаємо, населення емоційно сприймає переважно негативно. Особистість остаточно заплуталася в розумінні самої себе, в розумінні того, хто вона є, в розумінні суспільства, в якому вона живе. Багато людей середнього і старшого віку втратили ряд соціальних статусів, заради яких вони робили життєву кар'єру. Частина їх ідентичності, як писав Ю. Габермас, «розпливлася», «розсіялася», «зруйнувалася» [11]. Картина світу у них деформувалася, фокус бачення суспільства збився, контури структури навколишнього соціального світу розпливлися і стали нечіткими.

Ідентичність сучасної людини змушена існувати у контексті високого ризику, що породжує цілий ряд граничних станів – відчуття невпевненості, абсурдності існування, сумніву, тривоги, страху, відчаю та ін. Сучасність позначена небувалим досі знеціненням індивідуального людського життя та високих ідеалів. У минулому індивід знаходив певну опору у зовнішньому світі, відбувалося «зняття» сумніву через цілісні світоглядні системи, віру, авторитет, традицію, ідеологію. Їх нівелювання ставить індивіда перед фактом відповідальності за власне життя на такому високому рівні, який досі був неможливим. Ідеологія як набір цінностей, що відображає наукове чи політичне мислення, пропонує людям спрощені, але чіткі відповіді на головні екзистенційні виклики. Проте крах тотальних ідеологічних систем – один з неминучих наслідків поступового руйнування просвітницького типу мислення.

Сучасне суспільство позбавлене ідеологічної основи, тому кожен індивід керується власними цілями та інтересами, що робить його відчуженим від смислів та ідеалів. І це призводить до ситуації розгубленості, пошуку схем поведінки, які в принципі відсутні, спроб позбутися застарілих стереотипів, які заміщаються новими. Тепер людина прагне «мати» а не «бути» (Е.Фромм), прагне позбутися відповідальності за власні вчинки, що неминуче призводить до внутрішніх конфліктів та суперечностей. Як наслідок – відчуття замкненості, аморальності й невпевненості. Питання ідентичності – це питання людського буття, конфліктного за своєю суттю, адже постійно доводиться долати розкол між собою і зовнішнім світом. Кожна епоха створює свої світоглядні парадигми, в яких формується нова людина й щоразу по-новому постає завдання створення ідеалів, що відповідали б вимогам сучасності. Етично відповідальна особистість Модерну перестає бути актуальною, а разом з нею втрачає сенс концепт людини як самоцінності. Тепер кожен є тим, яким його сприймає суспільство. Власне цілісне «Я» – не мета, а лише кінцевий пункт проекту самореалізації, яка означає самореалізацію в суспільстві. В результаті більшість людей

знаходяться в соціально-травмованому стані. Особу заповняють соціальні фобії: втратити роботу, опинитися у злиденності, втратити квартиру, захворіти, стати жертвою злочинності. Вона втратила довіру практично до усіх соціальних інститутів. Її комфортний простір довіри в соціумі звузився до кола сім'ї і друзів, оскільки вона не довіряє практично жодному державному й громадському інституту. Так, за даними соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України, в 2010 році довіряли прокуратурі 11%, судам 12%, міліції 13%, профспілкам 16%, ЗМІ 31%, армії 34% і тільки своїй сім'ї – 95% опитаних [9, с. 402].

Постала проблема порушення зв'язку особи з суспільством. Більшість людей негативно або, у кращому разі, нейтрально сприймають державу і суспільство, в якому вони живуть. Так, за даними соціологічного опитування, тільки близько 3% опитаних відчувають щоденну турботу про них з боку держави, а 63% респондентів вважають, що держава відвернулася від них. У сприйнятті держави практично немає відмінностей між українцями і росіянами, україномовними і російськомовними громадянами. Відносно держави до особи помітні відмінності між жителями різних регіонів і представниками різних освітніх груп. Так, різниця між південним і західним регіонами країни досягає 10% – на півдні вважають, що держава, по суті, відвернулася від них 68% опитаних, а на заході – 58%. Практично таке ж співвідношення поданому питанню у людей з неповною середньою освітою і з вищою освітою – 67% і 58% відповідно [9, с. 402]. Прийняттю української громадської ідентичності заважають низький престиж в громадській думці української держави, органів його влади, український престиж країни в міжнародних відносинах, в розвитку її промисловості, сільського господарства, із-за відсталості її технологій, бідності населення, важкої екологічної ситуації тощо. Самоідентифікувати себе як громадянина країни в психологічному плані означає визнати країну своїм рідним будинком. Якраз цього в Україні зараз і немає. Відбувається відчуження громадянина від держави, країни, батьківщини. По-перше, через мовний штамп суб'єкт

виражає відсторонену позицію щодо відношення до держави. Той, хто використовує вираз «в цій країні», мимоволі маніфестує свою суб'єктивну дистанційованість від цієї держави. Він оцінив, зіставив «цю» державу з іншими і, судячи з усього, оцінив негативно. Він заявляє про свою свободу стосовно обов'язків до «цієї» держави, певний розрив стосунків з нею. Він перебуває немов у маргінальному стані. Від цієї держави він практично вже відсторонився, але ще не ідентифікує себе з іншою державою. По-друге, цим виразом людина демонструє усуненість не лише від держави, але і від усього, що в ній є. Тим самим вона протиставляє себе її культурі, історії, суспільству. Подібна позиція часто викликає роздратування вже не стільки у можновладців, скільки у людей, що люблять свою Батьківщину. Більшість з них теж не люблять словосполучення «ця держава», але вони для себе відділяють «їх» державу і свою Батьківщину. А ось за Батьківщину їм образливо. Вони хворобливо переживають такий стан справ в країні, їм за це соромно і боляче. Так само, як їм образливо, що «маніфестантові» не образливо за Батьківщину, що він поза нею. Відчуження громадянина від держави проявляється і у відношенні до офіційно сформованого символічного простору. Важливим показником інтегрованості особи в суспільство, в соціальне середовище являється її відношення до державних свят, державної символіки. Правда, відношення до державних свят відбиває громадянськість людини далеко не в чистому вигляді. Багато хто сприймає свято не через зміст цінностей, що маніфестують ним, а суто прагматично, утилітарно – як можливість додаткового відпочинку, як привід для спілкування, як додатковий вільний час.

До прикладу візьмемо 9 свят, які відзначаються в Україні. Вони є вихідними днями, це – Новий рік, Різдво, Міжнародний жіночий день, Пасха, Перше травня, День Перемоги, Трійця, День Конституції, День незалежності. Новими відносно радянського часу являються християнські свята, а повністю новими є День Конституції і День незалежності. Є ще й інші свята –

професійні, міжнародні тощо, але вони не мають глибокої вкоріненості в суспільній свідомості, тому відзначаються або окремими групами населення (День медичного працівника, День металурга, День будівельника, День міліції, День працівників пожежної охорони, День землевпорядника, День науки і тому подібне) або громадськими організаціями (Міжнародний день музеїв, Міжнародний день театру, Міжнародний день прав людини, Міжнародний день сім'ї і т. п.). Багато професійних свят зародилися ще за радянських часів і сприймаються відповідними групами як свої, залишаються затребуваними. Крім того, незважаючи на спроби зруйнувати, скомпрометувати і витіснити із суспільної свідомості, визнаними залишаються День Радянської армії (у новій інтерпретації – День захисника Вітчизни) і Міжнародний жіночий день. За матеріалами результатів соціологічного моніторингу на питання: «як Ви сприймаєте нові свята української держави» відповіді розподілилися наступним чином. «Як свої» – 43% опитаних; «Вони для мене чужі» – 9%; «Мені все одно» – 46%. Отже, найбільше серед опитаних тих, хто індиферентно відноситься до державних свят. Досить велика частка тих, хто сприймає державні свята, як свої. Правда, тут слід зауважити, що відношення до свят як до вихідних днів сприймається в нашому суспільстві традиційно позитивно. Тому цікаво розглянути, як диференціюються респонденти у відношенні до свят залежно від приналежності до певної соціокультурної, вікової і територіальної групам.

Помітно відрізняються у відношенні до свят етнічні групи. Українці значно позитивніше налаштовані на державні свята, ніж росіяни. Серед перших 47% тих, хто сприймає ці свята, як свої, а серед других – тільки 30%. Проте, як бачимо, і серед українців таких, які вважають ці свята своїми, менше половини. Крім того, 54% росіян і 43% українців відносяться до державних свят індиферентно («мені все одно»). Чужими для себе державні свята рахують 8% українців і 12% росіян. Є відмінності в сприйнятті нових свят і між мовними групами. Україномовних значно більше серед тих, хто

сприймає нові свята, як свої. 53% україномовних респондентів сприймають нові свята, як свої, а російськомовних – лише 33%. А ось байдуже відношення до цих свят проявляють 38% україномовних і 55% російськомовних [9, с. 405]. Тобто процеси самоідентифікації в різних етнічних і мовних групах в просторі нових офіційних символів проходять не однаково. Нові свята в суспільстві приживаються повільно, вони не мають серйозного ціннісно-символічного насичення для свідомості населення. З нових свят найбільше поширення отримав День Святого Валентина. Але його успіх належить швидше рекламі, яка інтенсивно впливала на населення, особливо на молодь, в усі роки незалежності.

Отже, інтенсивна рекомбінація особистісних самоідентичностей в координатах політичного, ідеологічного і культурного просторів в українському суспільстві ще триває. Це складний і суперечливий соціально-психологічний процес, який драматично розгортається у свідомості особи, передусім під впливом зовнішніх чинників – школи, ВНЗ, громадських організацій, засобів масової інформації. У ній руйнуються колишні смислові й символічні поля свідомості індивіда й формуються нові. Проте на сьогоднішній день у свідомості особистості ще співіснують елементи й колишньої структури духовних цінностей і нові, котрі намагаються впровадити по-різному агенти впливу на особу. В результаті цього населення країни розділене на цілий ряд груп самоідентифікацій, одні з яких мають більш-менш чіткі контури, а інші – розмиті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бауман З. Индивидуализированное общество / Бауман З. – М.: Логос, 2002. – 326 с.
2. Габермас Ю. Філософський дискурс Модерну. – К.: «Четверта хвиля», 2001. – С. 290.

3. Искусство и цивилизационная идентичность / [отв. ред. Н. А. Хренов]; Науч. совет РАН «История мировой культуры». – М.: Наука, 2007. – 603 с.
4. Мід Дж. Дух, замість і суспільство. З точки зору соціального біхевіориста. – К.: Український центр духовної культури, 2000. – С. 123.
5. Нагорна Л. Національна ідентичність в Україні / НАН України. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень. – К.: ІПіЕНД, 2002. – 271с.
6. Табачковський В. Гуманізм та проблема діалогу культур // Філософська думка. – 2000. – № 1. – С. 11.
7. Терешкова Т.С. Соціокультурні витоки кризи національної ідентичності в Україні // Філософські виміри сучасної національної реальності // Матеріали міжнародної наукової конференції. – Т.1. – Донецьк, 2011. – 221 с.
8. Шульга М. Маргінальність як криза ідентичності // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2000. – № 3. – С. 166 – 170.
9. Шульга Н. Дрейф на обочину: двадцять лет общественных изменений в Украине / Николай Шульга. – К.: ООО «Друкарня «Бізнесполіграф»». – К., 2011. – 448 с.
10. Эриксон Э. Идентичность и неукорененность в наше время // Философские науки. – 1995. – № 5 – 6. – С. 217.
11. Habermas Iurgen. Kleine Politische Scriften VI, Suhrkamp Verlag. – Frankfurt am Main. – 1990.